

BOLGÁR DÁNIEL

Kik vagytok Ti?

A magyarországi társadalomtörténetről egy pályakezdő szemével

Tíz évvel ezelőtt, amikor én még kezdő középiskolásként nagyban, de már akkor is egy kicsit gyanakodva, évszámokat bifláztam, ugyanezen a fórumon, a *Hajnal István Kör* jubileumi konferenciáján – az írott változatok tanúsága szerint – olyan előadások hangzottak el a társadalomtörténetről, melyek kivétel nélkül nagy folyamatokat vázoltak. De másban is megegyeztek: voltaképp ugyanis semmi gondot nem fordítottak arra, hogy valamilyen módon igazolják a hallgatóság előtt: a társadalomtörténet-írás tényleg onnan indult, és arra tart, mint ahogyan azt az előadók állítják.¹ Nem mintha fel kívánám róni ezt nekik, hiszen nyilván azért cselekedtek így, mert számukra magától értetődött mindaz, amit elmondtak, lévén ők maguk is ott voltak a változásoknál, és az a kép a társadalomtörténetről, aminek birtokában voltak, igenis volt olyan átfogó, hogy a hosszú távú trendre fordíthassák figyelmüket, ne az esetleges ingadozásokra.

Tíz év alatt – nagyon remélem – sikerült valamit behoznom a legjóindulatúbb számítás szerint is három évtizedes lemaradásomból. Ám annyit azért biztosan nem, hogy számomra is magától értetődőnek tűnjék: mi volt, és mi lesz a társadalomtörténet, vagy hogy az olvasó vakon kövessen engem. Éppen ezért nekem, ha a társadalomtörténet állapotáról kívánok gondolkodni, kézzelfogható alapanyagra lesz szükségem, amelyen apró megfigyeléseket hajthatok végre a nagy változások leírása helyett, és amelyben visszakereshető, hogy mire alapozom állításaimat.

Mi sem tűnik kézenfekvőbbnek, mint hogy valami igazán reprezentatív dolgot vegyünk figyelembe alapanyagként, és bizonyára az lesz a legegyszerűbb, ha a közismert *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötethez fordulunk.² Persze lehet vitatni, hogy a könyv valóban képviseli-e a honi társadalomtörténet egészét, vagy hogy tényleg felfogható-e – a szerkesztők teljesítményén túl – egyetlen

1 *Benda Gyula*: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. Századvég 1997. 4. sz. 33–42.; *Gyáni Gábor*: Mai várostörténet-írásunk: teljesítmény és irányzatok. Századvég 1997. 4. sz. 55–67.; *Kövér György*: Milyenek vagyunk? A „Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület” – tíz év múltán. Századvég 1997. 4. sz. 43–54.

2 *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor-Ö. Kovács József. Bp. 2003. (Osiris tankönyvek)

kollektív alkotásnak is. Ám ezek az ellenvetések nem sokat számítanak, mert még ha a keletkezés nem is indokolná a *Bevezetés...* ilyen középponti szerepbe helyezését, az, ahogyan a kötet „eladja magát”, illetve ahogyan, akik és amit elmondtak róla,³ utólag menthetetlenül reprezentatív alkotássá avatják.

Hogyan közelítsünk a könyvhöz? Semmiképpen sem egy hagyományos recenzióra van szükségünk. A könyvről eddig született reflexiókban visszatérő elem a „legnagyobb előnye az, hogy van” motívum. Van már végre egy olyan mű, amelyen keresztül a társadalomtörténet megjelenítheti, kifejezheti önmagát, olyan anyag, amihez a társadalomtörténész identitását kötheti.⁴ Hiába próbálnánk azonban rögtön az öndefinícióhoz lapozni, ilyet nem lelünk. Hogy miért? Az előszóban maguk a szerkesztők jelzik, hogy ők sem tudnának pozitív meghatározást adni, oly kusza és heterogén a társadalomtörténet névvel illetett terület. Meglehetősen pontos fordítása ennek Kiss Zsuzsanna recenziójának szóképe a tudományok világának eme szövevényes tájkára: ez maga a dzsungel.⁵ Ha nem tévedek nagyot, mindez annyit jelent: a társadalomtörténet az, ami. Egészen pontosan: amit szokásszerűen evvel a névvel illetünk, vagyis az, ami bekerült a kötetbe. A *Bevezetés...* tehát a dzsungel kézikönyve, és – mint Kipling mondja – „szó van abban jóformán mindenről, ami a Dzsungel Népeivel megeshet”.

A magam részéről egyetérték azzal, hogy aligha lehet egy szabatos mondatba sűríteni, mi is a társadalomtörténet Magyarországon, ugyanakkor persze Tomka Bélának is igazat adok, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy ha nincs is explicit definíció, egy implicitnek mégiscsak léteznie kell, hiszen valahogy el kellett dönteni, mi és hogyan kerüljön be a könyvbe.⁶ A szerkesztőknek (és a könyvről vitázóknak is) kellett bírniuk valamilyen értelmezhető mentális térképpel a különben szövevényes vadonról. Elvégre a lakhelyét mindenki ismeri még akkor is, ha nem sokat elmélkedik ismereteiről. Előadásomban ezzel az implicit meghatározással kívánok foglalkozni, vagy kicsit bátrabban: explicitálni kívánom azt.

Az, hogy milyennek gondolja magát a társadalomtörténet Magyarországon eszerint a *Bevezetés...* sorai között van elrejtve. Nem elsőként állítom ezt (mindenekelőtt K. Horváth Zsoltnak a kötetéről tartott előadására utalok),⁷ de eddig mégsem próbálta senki sem visszafejteni a társadalomtörténet művelőinek önképét a könyv lapjaiból. Ez persze egyáltalán nem váratlan, hiszen miért érdekelné a társadalomtörténészt, hogy ki a társadalomtörténész, ha egyszer tudja, hogy ő. Ők, hogy úgy mondjam, benne állnak a hagyományban, és nem kell vizsgálniuk a tradíciót ahhoz, hogy ismerjék. A dzsungelben felnőtt társadalomtörténész nem térképezi (legalábbis tudatosan) az ösvényeket, hanem megy rajtuk.

3 Ld. mindenekelőtt a Korall összeállítását: *Vita a Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetről. Korall 2004. 15–16. sz. 331–358.

4 Ugyanezen véleményen van K. Horváth Zsolt: *Milyenek vagyunk ma? A Bevezetés a társadalomtörténetbe és a magyar társadalomtörténet-írás identitása*. Korall 2004. 15–16. sz. 334.

5 Kiss Zsuzsanna: *Útjelző(k) a társadalomtörténet-írás dzsungelében*. Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Aetas 19(2004) 1. sz. 218–223.

6 *Vita a Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetről i. m. 357.

7 K. Horváth Zs.: i. m. 331–335.

De akkor miért erősködünk mi mégis? Miért akarjuk ismerni a dzsungel vadállataiban élő képzetet saját lakhelyükről? A felelet szinte magától adódik: Vagyunk néhányan, akik számára ez a kérdés óriási téttel bírónak tetszik. Azokra gondolok, akik egy ideje maguk is dzsungellakók, de még nem nőttek fel. Granasztói György emlékezett meg róluk (rólunk) a könyv kapcsán a *Teleki László Intézet*ben lefolyt vitán, amikor arról a „15–20 százaléknyi tehetséges gyerekről [értsd: egyetemistáról]” szólt, aki „szomjúhozik a tudásra, szeretne valami újat, amivel sikert, elismerést is lehet szerezni, és ami miatt forгатni fogja ezt a kézikönyvet is”. Granasztói szerint ezen tehetséges ötöd (gondolom: jó része) azonban a környezet (vajon Sir Kánra gondolt vagy a falusiakra?), szóval a környezet visszahúzó hatása miatt végül elveszik a társadalomtörténet számára.⁸ Nem feladatunk kitérni a történelemszűrés problémáira. Inkább mutassunk rá, hogy a visszatartó erőket is legyőző töredék, még mindig nem válik magától a dzsungel társadalmának részévé: egy szocializációs folyamaton kell keresztülmennie, idomulnia kell a vadvilághoz. Ők azok, akik a dzsungelen kívül jöttek a világra, de fékezhetetlen kalandvágyuk miatt a falu posványából a dzsungel izgalmai közé merészkedtek, és ők azok, akik ugyan hasonlítanak már a dzsungellakókra, de mégsem beszélnek tökéletesen nyelvüket, nem ismerik a mesterszavakat, és akik még csak többnyire közvetlen környezetükben tájékozódnak, nem pedig a dzsungel egészéről van összefüggő képük. Ők, velem együtt, a vadon Mauglijai, akik csak féllábbal állnak a hagyományban. Éppen ezért, ha kezükbe veszik a dzsungel kézikönyvét, nemcsak egy-egy fejükből kihullott adatot fognak keresni benne, hanem mindenekelőtt meg kívánják érteni belőle, hogy mi a dzsungel lényege, hogyan gondolják el magukat a vadak, mert ez vezet el annak az ennél is sokkal fontosabb kérdésnek a megválaszolásához, hogy „Ki is vagyok én, és ki szeretnék lenni?”. Maugli számára tehát minden vizsgálendő a könyvből, ami nem magától értetődő, mert voltaképpen ez képezi szocializációs hátralekát.

Tíz éve Kövér György ugyanitt azt kérdezte, hogy „Milyenek vagyunk?”⁹ Most Maugli kérdése viszont így hangzik, ha – nem elsőként és nagyon szabadon – Kövért parafrázálja: 'Kik vagytok Ti?' Alapállásom tehát a kívülállóé, nem gondolom magamat a dzsungel vadjának, ám azért már szó sem lehet arról, hogy magázódjunk. Innen indulva kívánom kideríteni, hogy mi módon éltek át Ti a társadalomtörténelemszűréseket, hogy megtudhassam, miben különbözök, és miben vagyok hasonló.

*

Kezdjük el végre a megfigyelést! Mindjárt értelmezésre szoruló jelenséggel találkozunk, ha megszemléljük a borítót, majd azután a címdoldalhoz vagy éppen a tartalomjegyzékhez lapozunk. A *Bevezetés a társadalomtörténetbe* cím utolsó sza-

8 Vita a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetéről i. m. 353–354.

9 Kövér Gy.: i. m. 43.

vának ugyanis – a nem- vagy fél-társadalomtörténészek, a Mauglik szempontjából – két jelentés is adható. Egyfelől jelentheti azt, hogy a *társadalomtörténet írásába* fogjuk megkapni ama bizonyos bevezetést, azaz a történettudomány egy ágának műveléséről olvashatunk. A másik lehetséges jelentés sokkal triviálisabb, egyszersmind valószínűleg gyakoribb is (még egyszer mondom: a teljesen kívül-állók vagy a Mauglik számára): azt várjuk, hogy a *társadalom történetébe, múltjába* vezet be minket a kötet. A *Hagyományok, irányzatok, módszerek* alcím vagy a fejezetek címei persze azonnal világossá teszik, hogy szó sincs az utóbbiról: a társadalomtörténet Magyarországon nem empirikus eredményei vagy kutatási témái, hanem módszerei és elméletei alapján mutatja be önmagát.

Olyannyira, hogy a könyvről született reflexiók (viszonylag tekintélyes hosszúságú) sorában egyetlenegy van, amelyiknek hiányzik, feltűnik a társadalom történetének hiánya: Tomka Béla kritikájára gondolok. Tomka ugyanis – aki egyébiránt maga is tud a módszerei és elméletei alapján meghatározott társadalomtörténetben gondolkodni, amikor például az új kultúrtörténet részletezőbb bemutatásának elmulasztását veti a szerkesztők szemére – a *Történeti aldiszciplínák* című fejezetbe lát bele egyfajta tematika irányából történő megközelítést, és ebből hiányolja a saját felmérése szerint legkurrensebb észak-atlanti kutatási témákat, például a családtörténetet, a társadalmi mobilitás és a társadalmi egyenlőtlenségek történetét és így tovább.¹⁰ Egyetlen egy historikus szállt komolyan vitába érveivel (a többiek inkább csak egyszerűen elutasították): Timár Lajos, aki vitatta, hogy valóban a Tomka Béla által említettek lennének a leglényegesebb témák szerte a világon, mert nem feltétlenül vélte reprezentatívnak Tomka mérésének eredményeit.¹¹ Nem vitájuk érdekel minket, hanem az, hogy talán nem véletlenül pont Timár vitakozott egyedül: a rábízott két fejezetet – kivételként – szinte teljes egészében az odavágó művek és e művek közötti viták ismertetéséből állította össze, ilyenformán ezekből felsejlik az adott téma társadalomtörténete is, nemcsak társadalomtörténet-írása. Felfogásom szerint tehát Tomka Bélához egyes-egyedül Timár Lajos álláspontja volt annyira közelálló, hogy egyáltalán párbeszéd alakulhasson ki közöttük.

Meggyőződhetünk a magyar társadalomtörténet rendkívül erős elméleti elkötelezettségéről akkor is, ha végigtekintünk a szerzőgárdán. Az összes honi társadalomtörténésznek sem jelentéktelen hányadát kitevő névsorból talán ha 3 fő tekinthető elsősorban elméleti kérdésekkel foglalkozó történésznek (már ha ők egyáltalán történésznek, és nem irodalomtudósnak számítandók). A többiek hátrahagyottan empirikus kutatással töltik munkaidejük jelentősebb részét. Vagyis a társadalomtörténészek ugyan „költők”, de mégis egyetemlegesen izgatja őket a „költészet” maga. Úgy látszik, a társadalomtörténésznek egyszerre kell jó meseterembernek és tájékozott elméleti szakembernek lennie.

10 Tomka Béla: *Társadalomtörténeti hagyományok, irányzatok, módszerek* – a nemzetközi gyakorlat szemszögéből. Korall 2004. 15–16. sz. 342–346.

11 Vita a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetről i. m. 349–350.

Tovább erősíti ezt a vonást az első tanulmány, Gyáni Gábor írása,¹² mely kifejezetten a történetelméletbe vezeti be az olvasót. Meglepő ugyanakkor elsőre, hogy a történetelmélet és a társadalomtörténet viszonyát tárgyalni hivatott fejezetben ez az egyetlen tanulmány szerepel, amely címe szerint éppenséggel általában beszél a történetírás fogalmi alapjairól. Úgy gondolom azonban, hogy nem egyszerű tévedésből került a kötetbe Gyáni tanulmánya, és valójában nagyon is a társadalomtörténetről szól, a cikk része a dzsungelnek.

Az írás első részében Gyáni igen hosszasan taglalja Edward Carr és Peter Burke történetelméleti gondolatait, amit – látszólag – semmi sem indokol, legalábbis ilyen terjedelemben. Csakhogy a két részt elválasztó bekezdésben feltehetünk néhány nyomot, ami magyarázhatja a hosszadalmas kifejtést: „A politikátörténész Carr [...] nem túl sok elméleti érzékenységet mutatott kora fentiekén túli kurrens historiográfiai fejleményei iránt.” Viszont: „Merőben másfajta meghatározottságok hatottak [...] Peter Burke elméleti orientációjára. [...] A történeti-antropológia egyik legkvalitásosabb művelőjeként Burke-nek ugyanis égetően nagy szüksége van az elméleti tájékozódásra, mivel a társtudományok és kivált az elméleti támpontokkal is szolgáló teoretikus diszciplínák alapozzák meg számára az empirikus vizsgálódásokat.”¹³ Értelmezésünkben mindez annyit tesz, hogy a „bevett” szaktörténeti álláspontnál sokkal radikálisabb Carr mint politikátörténész akadályozott a történetelméleti újdonságok befogadásában, míg Burke amiatt, hogy más tudományok módszereire támaszkodó történetírást művel, kénytelen a Carr által már nem követett történetelméleti fejleményeket is recipiálni. A történelemelméleti tájékozottság tekintetében tehát Carr egy kivételes politikátörténész, Burke egy (bizonyos értelemben) átlagos társadalomtörténész. Ilyenformán mindaz, ami Carr, a politikátörténész után következik a történelemelméletben a társadalomtörténethez tartozik, vagy legalábbis mindezt Magyarországon a társadalomtörténet saját „vadászterületének” érzi, és Gyáni írása meg is mutatja, hogy milyen tágas területről van szó. Eszerint a társadalomtörténet hazánkban nemcsak erősen teoretikus irányultságú, de egyenesen kizárólagos tulajdonának érzi a történetírásról való önreflektív gondolkodást. Sőt, ez szintén ott van a Carr–Burke összehasonlításban, a dzsungelen kívül élőket a dzsungelen kívül rekedteknek látja: a politikátörténésznek nevezett „maradék” és a társadalomtörténet közötti kapcsolatot ósdi/modern relációként fogja fel.

Ebbe a bizonyos modernbe pedig nagyon sok minden belefér, még a posztmodern is. Miért érdekes ez? Azért, mert a posztmodern történeti gondolkodásnak legalábbis az egyik lehetősége éppen az lenne, hogy a társadalomtörténet ellenében fogalmazza meg mibenlétét, persze ebben az esetben társadalomtörténeten egy társadalomtudományos, mi több tudományos történetírást kellene

12 Gyáni Gábor: A történetírás fogalmi alapjairól. Tény, magyarázat, elbeszélés. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe i. m. 11–53.

13 I. m. 13.

érteni. Gyáni azonban – éppúgy mint a nyelvi fordulatról külön tanulmányt jegyző Kisantal Tamás és Szeberényi Gábor¹⁴ – egyetlen esetben sem utal semmilyen oppozíciónak még csak a lehetőségére sem társadalomtörténet és posztmodern történetelmélet között. Egyaránt a társadalomtörténetbe foglalja a „modern” és a posztmodern is, amivel – mint a könyv kritikáiból kitetszik – voltaképp senkiben sem kelt megütközést, pedig még egy magamfajta Maugli is tudni véli, hogy az újabb történetelméleti fejlemények aligha hatották általánosan át a honi társadalomtörténészek gyakorlatát. Mindezt azonban korántsem rosszállásképpen állapítom meg, sőt. Inkább úgy kell felfognunk e jelenséget, hogy az említett szerzők nem kénytelenek kidomborítani ezt a lehetséges ellentétet, mert azt olvasótáboruk sem látja áthidalhatatlannak, illetve – mint látni fogjuk – ezt társadalomtörténeten belüli, és nem a dzsungelt elhatároló akadályként fogja fel. A társadalomtörténetbe Magyarországon, úgy tetszik, minden belefér, ami új, még ha az újnál is újabb, és még ha az új és a még újabb között feloldhatatlan ellentmondások vannak is.

Ha az említett újdonságok bele is foglaltattak a társadalomtörténetbe, de nem hatották át azt, hát belefoglaltattak az irodalomtudományba, és azt – ha nem tévedek – át is hatották. Éppen ezért (is) érdekes Szilágyi Márton tanulmánya,¹⁵ melyben irodalomtörténet és társadalomtörténet viszonyát tárgyalja. Szilágyi maga is említi, hogy azok a bizonyos újabb fejlemények részei az irodalomtudós mindennapjainak. Ám az irodalomtörténetet Szilágyi mégsem valamilyen nagyobb bölcsességre jutott rokonként festi, hanem olyan tudományágként, amely számára a társadalomtörténet nívó, méghozzá olyan, amelyben a kultikus irodalomértés (végső) felszámolásához lát elengedhetetlen eszközt a szerző. Szilágyi Márton szövege alapján a társadalomtörténet olyannyira autoritást élvez az irodalomtörténetben, hogy utóbbi, az irodalomtörténet nemcsak előbbi, a társadalomtörténet sajátos kérdésfeltevéseit és módszereit kívánja kölcsönözni, hanem egyenesen a társadalomtörténet közvetítésével kívánja elsajátítani a tradicionális történeti forráskritikát is. Összességében úgy látszik tehát, hogy az újszerűség jelentőségét saját önképében a társadalomtörténet képes elfogadtatni még más, magukat szintén újítónak látó diszciplínák képviselőivel is. Sőt, ugyancsak képes arra, hogy a történettudomány egészének legmodernebb összegzéseként láttassa magát kifelé, vagy érthetőbben: a történettudomány azon ágának látsszon, amelytől érdemes tanulni.

Amit eddig „elmeséltünk” az mind a hazai társadalomtörténet sajtószerepléséről szólt. Azonban az önazonosság megleléséhez természetesen a hasonlóságok feltárása is elengedhetetlen. Melyek a magyarországi társadalomtörténet külső igazodási pontjai? Nyilvánvaló, hogy a *Historiográfia* című fejezet a leg-

14 Kisantal Tamás–Szeberényi Gábor: A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe i. m. 413–442.

15 Szilágyi Márton: Irodalomtörténet és társadalomtörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe i. m. 559–572.

alkalmasabb ezek megjelenítésére. A szerkesztők e ponton úgy döntöttek, hogy nemzeti iskolák bemutatására kéri fel a szerzőket.¹⁶ A döntés lehetővé teszi, hogy térben lássuk az igazodást. Mindenekelőtt az válik világossá, hogy a magyarországi társadalomtörténet látóköre nemzetközi, és ezen belül a nyugat-európai, észak-atlanti társadalomtörténetekhez köti magát, ezek kihatásai csapódnak le a dzsungelben. Ebben az esetben hajlamosak vagyunk jelentést tulajdonítani a tanulmányok sorrendjének is, szinte rangsort látunk benne: Szerintünk a francia társadalomtörténet azért kerül az első helyre (még ha öntudatlanul is), mert az *Annales* az első olyan alakulat, ami – Tóth Zoltán elfelejtett előzményeihez képest¹⁷ – már közvetlen kapcsolatban áll a mai társadalomtörténet-írással. Az itáliai társadalomtörténet viszont az utolsó a sorban, mely – identitáskeresés szempontjából – végső soron egy elvetélt kísérlet, amennyiben az itthon is izgalmat keltő mikrotörténet részletes tárgyalását Szekeres András az ezzel foglalkozó külön tanulmányra hagyja, amit viszont ismertet, az jórészt kívül esik egy átlagos társadalomtörténész tájékozottságán, azt elfeledte a dzsungel.¹⁸

Természetszerűleg majd kiszúrja Maugli szemét a honi társadalomtörténet nemzetközi látókörének – mondjuk úgy – „szűkössége”. Nem arra gondolok, hogy az itteni historikusok ne bírnának kitekintéssel a határokon túlra, sőt, mint láttuk, éppen ellenkezőleg, csakis úgy értem, hogy a tájékozódásuk nem egyenletesen szóródik az egész bolygón, hanem bizonyos pontokat erősen preferál, az összes többiről viszont semmilyen ismerete nincs, és persze különösen a kelet- és közép-európai eredmények teljes elhallgatása kelt csalódottságot. Nagyon is valószínű, hogy nem társadalomtörténészeinkben van elsősorban a hiba, és nem tudatlanságuk miatt maradtak (óriási) fehér foltok a térképen, hanem tényleg lakatlan területről van szó, ott nincsen vagy nagyon gyenge lábakon áll a társadalomtörténet. Mégis: egy olyan tanulmányhoz, amelyik legalább összefoglalóan megemlékezne a világ maradékának társadalomtörténetéről, mindenképpen lenne elég téma. Úgy tűnik azonban, hogy nem véletlenül maradt ki a kötetből egy ilyen tanulmány, hiszen a jelek szerint nincs igazi érdeklődés a kérdés iránt (lévén senki sem hiányolta jelen írást leszámítva), de talán olyan hazai történész sincs, aki igazán elmélyülten foglalkozna ilyesmivel, és alkalmas lenne a cikk elkészítésére. Társadalomtörténészeink tehát úgy érzik, hogy akkor is eléri őket az összes fontos impulzus, ha csak Nyugat-Európára és Észak-Amerikára figyelnek. A társadalomtörténet – mint látható – úgy tekinti magát internacionális diszciplínának, hogy centrumokkal rendelkezik. Az információk oda áramlanak be, és

16 Igaz, hogy a szerkesztők az előszóban nyelvi alapú elrendezésről beszélnek, ám a kötet mégsem angolszász társadalomtörténetről beszél, hanem britől és amerikaiáról.

17 Tóth Zoltán: Elfelejtett előzmények. A régi társadalomtörténet sajátos kérdéseinek kialakulásáról. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe i. m. 57–109.

18 Szekeres András: Az „ellentörténettől” a mikroelemzésig: társadalomtörténet Olaszországban (1945–1985). In: Bevezetés a társadalomtörténetbe i. m. 187–207.

csakis onnan áramlanak vissza, miközben a perifériák között semmiféle kapcsolat nincs.

Ha viszont a társadalomtörténet nemzetközileg szerveződik, miért mutatják be szerzőink nemzetenként, vagy sokkal pontosabban: mitől olyan sikeres ez a megközelítés, miért különbözik olyan látványosan például a német és a francia példa? Ha megfigyeljük az „országtanulmányokat” (talán a britekről szóló írás kivételével), akkor olyan elbeszéléseket találunk, amelyek arról számolnak be, hogyan alakultak ki az egyes társadalomtörténetek ugyanezen országok nemzeti történetírásaival szemben, sőt kifejezetten azokat leváltandó. Így az tárul elénk – a fonákjáról megközelítve a kérdést és most Hajnal Istvánt átköltve –, hogy mindenkinek olyan a társadalomtörténete, amilyen a nemzeti történelme volt. A diszciplína nemzetközi egységessége, összefonódása mellett tehát létezik egy helyi kontextus is.

Ilyen előzmények után komoly izgalmakkal kecsegtet a magyar társadalomtörténet múltját tárgyaló fejezet,¹⁹ amely világossá teheti, hogy mihez képest jött létre Magyarországon a szóban forgó tudományterület, és az igazodás térbeli dimenziója mellé felvázolhatja az időbelit. A tanulmány feltűnően kétarcú, vagyis míg az első, 1945-ig tartó részben a leíró, addig a második szakaszban – leszámítva az utóbbi néhány év történéseinek ismertetését – az elemző jelleg dominál. Csakhogy az analízis inkább külsődleges, úgy értem, nem elsősorban a szövegekből, a munkákból érthetjük meg a társadalomtörténet-írás adott állapotát, hanem szinte a köztörténet magyarázza azt. Ez a didaktikai szempontból nem éppen szerencsés vonás azonban nekünk még előnyt is biztosít, amennyiben – az adott esetben – alkalmasabb az önazonosság utólagos rögzítésére, mert a keletkezéstörténet egyértelmű közlésére ad lehetőséget. Eszerint: a mai magyar társadalomtörténet azzal a társadalomtörténettel azonos lényegű, amely nyugati mintákat követve valamikor a Kádár-éra évtizedeiben kezdett körvonalazódni, a nyolcvanas évekre nyert felismerhető alakot, és magát kezdetben a marxista/marxizáló, majd később, a rendszerváltás után a nemzeti politikatörténet-írással szemben határozta meg.

Ha meggondoljuk, ebből egy igen érdekes, és természetesen ki nem mondott következtetés adódik az alapítók személyére nézve. *A dzsungel* könyvében Hádi, az öreg és bölcs elefánt is fontosnak tartotta, hogy elmesélje a vadon teremtésének mítoszát, de az a történet egy lényeges ponton elütött a társadalomtörténet keletkezésének elbeszélésétől: a mesélőnek, Hátinak semmilyen szerepe sem volt a mesében, a kommunikatív és a kulturális emlékezetet szigorúan elválasztotta egymástól egy széles sodródó szakadék. *A dzsungel* kézikönyvében, a *Bevezetés...*-ben azonban egészen más a helyzet: itt az alapító anyák és atyák je-

19 Csíki Tamás–Halmos Károly–Tóth Árpád: A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdektől napjainkig. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe* i. m. 208–240.

lentős részben ugyanazok, mint akik megírták a dzsungel históriáját, vagyis ők a szerzők és a szereplők is, magukról írják a maguk mítoszáét.²⁰

E pozíció elfogadtatásához persze az kell, hogy a *Bevezetés...* hazai historiográfiai fejezete meg tudja mutatni: a ma létező társadalomtörténet egyetlen korábbi „társadalomtörténet-gyanús” történetírással sincs szerves és közvetlen kapcsolatban, azok inkább csak afféle választott ősök, akikre lehet (olykor) hivatkozni és (gyakrabban) emlékezni. A tanulmány három lehetséges ősről tesz említést: Domanovszkyról, Mályuszról és Hajnalról. Domanovszky és iskolája azonban hamar kiesik a versenyből, mivel alig kapunk róla tájékoztatást, bár ez a „megoldás” nem egyedi: a historiográfiai irodalom rendszerint említi, de csak a legkritikább esetben elemzi Domanovszkyt.

Az egyértelműen legalkalmasabb előképként felmutatott Hajnal István történetírása több teret kap, de fura módon csak a Hajnalt érő szellemi hatásokról és kutatásainak kiinduló feltevéseiről, alapfogalmairól olvashatunk, magukról a kutatásokról és ezek eredményeiről egyáltalán nem. Talán nem véletlenül van szó: e hatások sokkal hasonlatosabbak azokhoz a hatásokhoz, amelyek a mai társadalomtörténetet érik, mint maga a hajnali történetírás a mai magyar társadalomtörténet-íráshoz.

A mályuszi hagyománynak megismerjük a politikai társadalomtörténetnek nevezhető részét, valamint a helytörténeti módszertani írásokat. A helytörténet azonban a szövegben egyszer csak népiségtörténeté válik, ám mindenféle magyarázat nélkül marad, mit is jelenthet ez a fogalom,²¹ így lényegében csak egy címfelsoroláshoz jutunk a valamilyen megfoghatatlan okból népiségtörténetnek nevezett munkákról. Illetve Szabó István még népiségtörténészként „indul”, de ebből a néhány sorból sem derül ki, mi lehet az a rejtélyes népiség, aztán Szabó István is hamarosan átalakul parasztságtörténésszé. A népiség, a nép, a népi nemzet terminusok magyarázatának mellőzésével, egyáltalán a mályuszi történetírásból a népiségtörténeti vonás majdnem teljes kirekesztésével a szerzők nagyon lényeges, mondhatni döntő különbséget tüntettek el a társadalomtörténet és előképe viszonylatából. De talán úgy is mondhatjuk: a népiségtörténet elhallgatásával a mai társadalomtörténészek jelzik, hogy az legalábbis egészében nem vállalható része a – képzelt – örökségnek.²²

Az előképeket tehát alaposan „meg kellett dolgozni” ahhoz, hogy valamennyire is alkalmasak legyenek a rájuk háruló szerepre. Ugyanakkor viszonylagos elütésük az emlékezőktől, azaz a mai társadalomtörténészeketől gyengíti a marxizmus közbejötté miatt amúgy is kétes kontinuitást a „régii” és az „új” ma-

20 Nem mondok itt igazából ellent a Teleki Intézetben elhangzott megállapításoknak, hogy tudniillik feltűnően alacsony a szerzőgárda átlagos életkora (Vita a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetéről i. m. 351.), hiszen a társadalomtörténet keletkezése annyira új, hogy az alapítók-nak nem kell szükségképpen hajlott korúaknak is lenniük.

21 Illetve van egy félmondat, ami definícióként is érthető, de ez meg pusztá településtörténeté „silányítja” a népiségtörténetet.

22 Ld. Granasztói György hozzászólását a Teleki Intézetben. Vita a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetéről i. m. 353.

gyarországi társadalomtörténet között, ezzel is kihangsúlyozva a semmiből keletkezetséget, a szerzők alapító voltak.

*

Eleddig a dzsungel lakóit egységes tömegnek tekintettük, azt kerestük, ami összeköti őket. Mostantól viszont annak eredünk utána, hogy miben különböznek egymástól a dzsungelben élők, miféle belső megosztottság van közöttük. Próbáljuk először azt kideríteni, hogy milyen elképzelést tükröz a magyarországi társadalomtörténet szerkezetéről a kötet felépítése.

Az elméleti bevezető és a nemzeti historiográfiák utáni fejezet a *Történeti aldiszciplínák* nevet kapta. A cím – és az előszó is – vitathatatlanul azt sugallja, hogy itt a történettudomány aldiszciplínái vétetnek majd sorra, nem pedig a társadalomtörténet részterületei. Egészen pontosan a történettudomány azon területeiről várunk tudósítást, melyek a társadalomtörténettel közvetlen kapcsolatban állnak, azaz a dzsungel határszélei. Ám jelentős eltérés mutatkozik elvárásainkhoz képest, ha a *Történeti demográfia* és *A vallás társadalomtörténete* tanulmánycímekre nézünk. Ezeket ugyanis elég bajos lenne a társadalomtörténet territóriumára csak benyúló diszciplínáknak tekinteni (bár kétségtelen, hogy Faragó Tamás megkísérli annak látni a történeti demográfiát), sokkal inkább rész-halmazokról van azonban szó. Ha a következő fejezettől végre azt váránk, hogy a társadalomtörténet sajátos területeit mutatja be, részben megint csalódnunk kell. A cím arra utal, hogy ehelyett csak az *Új irányzatokkal* ismerkedhetünk meg, miközben itt jut hely egy olyan, még úgyszólván a „(társadalom)történelem előtti” időkben keletkezett megközelítésnek, mint a pszichohistoria, amely Botond Ágnes tolmácsolásában nemhogy része lenne a társadalomtörténetnek, hanem éppenséggel majdnem a teljes társadalomtörténeti hagyomány a pszichotörténet előfutárává „nemesül”.²³ A szerkesztők tehát felvillantanak két lehetőséget arra, hogyan értelmezzük a hazai társadalomtörténet belviszonyait: felvetődik elsőként „a belső dzsungel/külső dzsungel” megkülönböztetés, majd a régi vágású és az új típusú társadalomtörténet elkülönítése. Csakhogy, mint láttuk, mindkét felosztás alkalmatlannak bizonyul, hiszen nem sikerül beleszorítani a tanulmányokat ezekbe a kategóriákba.

Nem állunk azonban lehetetlen feladat előtt, ha mi magunk akarjuk megkeresni az összekötő szálát az írások között. A könyv szerkezete korántsem tűnik légből kapottnak: A szerkesztők az *Új irányzatok* közé soroltak minden olyan megközelítést, amely (rendszerint) narratív történetírást eredményez és/vagy kisléptékű kutatást igényel, míg a másik fejezetbe, a *Történeti aldiszciplínák* közé kerültek a (legtöbbször) makroléptékben gondolkodó, strukturális érdeklődésű, gyakran kvantitatív áramlatok. A felépítés mögött tehát homályosan, ki nem mondva megjelenik egy a példának tekintett nyugat-európai társadalomtörté-

23 Botond Ágnes: Pszichohistoria. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe i. m. 535–538. – Tomka B.: i. m. 347.-től eltérően abban kételkedek, hogy kétségbe vonható lenne a pszichohistoria szoros összetartozása a társadalomtörténettel, legalábbis ha figyelembe vesszük, hogy milyen a honi társadalomtörténet – fentebb boncolgatott – önképe.

netből is jól ismert belső felosztás: különválasztható (különválasztandó?) a társadalomtudományos történetírás a nemilyentől. Ez a dzsungelen belüli legfontosabb, ha nem az egyetlen határvonal.

Ez a határ azonban a legkevésbé sem átjárhatatlan. Mauglinak komoly mozgási lehetősége van a két területen belül vagy akár közöttük is, melyet látványosan igazolnak az egyes cikkek, amint megmutatják: az alapvetően mindenki által ismert elválasztásnak számos egyedi értelmezési lehetősége van, a dzsungelről több mentális térkép létezik, az imént említett határ szinte bárhol meghúzható. A legradikálisabb felfogás minden bizonnyal Faragó Tamásé, aki a történeti demográfiát nemcsak a társadalomtudományokhoz, de legalább annyira a természettudományokhoz is köti, és kizár belőle minden narratív, „puha” megközelítést.²⁴ Ez utóbbiakat posztmodern divatozássá mossa egybe, mely mint divat értelemszerűen elül majd, nem úgy az „igazi” történeti demográfia. A másik oldal legszélsőbb véleménye talán Szijártó M. Istváné, aki a mikrotörténetet szintén egyértelműen elkülöníti a társadalomtudományos megközelítéstől (persze ugyanakkor a posztmodernertől is), ám abban – mármint a mikrohistóriában – nem divathullámot, hanem éppen az eljövendő évek, évtizedek uralkodó paradigmáját látja.²⁵ Köztesnek mondható Bácskai Vera álláspontja, aki élesen exponálja a kétféle várostörténet különbségeit, de mégis úgy tartja, hogy ezek a megközelítések egymást feltételezik, szinte organikus egységben vannak, hiszen a strukturális várostörténet anomáliáit kiküszöböli a másik (nevezzék ezt akár új kultúrtörténetinek, akár antropológiai szemléletűnek, akár posztmodern befolyás alatt állónak), ez a másik várostörténet viszont csakis a strukturálisra építhet alapként.²⁶ Még tovább megy Apor Péter: a történeti antropológiáról gondolkodva arra jut, hogy immár elvesztette érvényét az egykori szembenállás, és valamiféle módszertani eklekticizmusban oldódott fel, a határt már nem lehet fellelni.²⁷ A legmesszebbre azonban mégis Kövér György megy a gazdaságtörténet állapotát vizsgáló tanulmányában, melynek végén azt fejt ki D. McCloskeyra hagyatkozva, hogy a – mondjuk így – narratív vagy kvantitatív megközelítés, ha a gazdaságtörténeti irányzatok némelyikének önképében kizárólagos szerepet is játszott, azért a gazdaságtörténeti dolgozatok lapjain e kettő mindig együttesen és szétválaszthatatlanul jelent meg.²⁸ A határ nemcsak eltűnt, de talán soha nem is létezett.

*

Mindezek alapján milyen helyzetben van Maugli a *Bevezetés...* olvasása után? A társadalomtörténész karaktere világos, a könyvben a 'Kik vagytok Ti?' kérdésre igaz, hogy implicit, de azért határozott feleletet találtunk. Eszerint a magyarországi társadalomtörténészeké egy nyugatos, intellektualista, újító szellemű, (örök) ellenzéki „falka”, pontosabban ilyennek gondolja magát, és – hogy e ké-

24 Faragó Tamás: Történeti demográfia. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe* i. m. 302–303.

25 Szijártó M. István: Mikrotörténelem. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe* i. m. 494., 510.

26 Bácskai Vera: Várostörténet. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe* i. m. 252–256.

27 Apor Péter: Történeti antropológia. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe* i. m. 462.

28 Kövér György: A gazdaságtörténet-írás újabb útjai. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe* i. m. 296–298.

pet elfogadtassa a külvilággal – hajlandó, sőt kénytelen bevenni soraiba minden intellektuálisan vonzót, újítót vagy ellenzékit, akár akkor is, ha az tartalmilag összeilleszthetetlen a befogadók által művelt tudománnyal. Csupa pozitív jegy áll a sorban. Az önhittség pedig, gyanúm szerint, nem energiaigényes vonás, tehát Mauglinak sem okoz majd különösebb nehézséget társadalomtörténészként azonosítania magát.

‘Milyen legyenek a magyarországi társadalomtörténészek között?’ – kérdezősködik tovább Maugli. A kötetben rengeteg határozott, de összeegyeztethetetlen válaszlehetőséget találhat erre „hősünk”. Én hajlamos vagyok – és szeretném – azt hinni, ez a jelenség azt mutatja, hogy a fenti keretek megtartása esetén volta-képpen bármilyen személyes imázs elfogadható érvényesként a közösség számára, és Maugli kitaposhatja saját ösvényét a dzsungelen belül. Elvégre, ha igazam van, akkor a magyarországi társadalomtörténet nem a történetírás egy meghatározott faja, hanem a történetírás folyamatos és bármilyen jellegű megújítására irányuló törekvéseket összefogó zászló. Így hát Maugli csak akkor lehet olyan, mint Ti, hogyha másmilyen lesz.

DÁNIEL BOLGÁR

WHO ARE YOU?

HUNGARIAN SOCIAL HISTORY IN A CAREER-STARTER'S OPINION

The purpose of the study is to present from a half-socialized, young historian's point of view what social historians may reckon themselves in Hungary nowadays. The analysis relies on a representative handbook, i.e. *Bevezetés a társadalomtörténetbe* [Introduction to social history].

The research reveals that Hungarian social history does not distinguish on the basis of topics and results, but theories and methods, while social historians consider reflexive thinking to be their exclusive intellectual property. It can be stated that social historians regard the concepts of “good” and “bad” as equal. This way, in the frame of social history, post-modern and social historiography (fairly new as compared to national historiography) can exist parallel with each other. Social history is able to have this innovative self-image accepted even with other fields of science (e.g. science of literature).

The genesis happened as follows: present social history is basically identical with that social history which first appeared during the decades of the communist regime and followed Western patterns; it took shape in the 1980's, at the beginning it defined itself as the opposition of the Marxist, then after the democratic transformation as the opposition of national political history. In compliance with it, the influences of French, Anglo-Saxon and German social history are emphasized, while Eastern-Central European social history is left unmentioned. In case of social historians of the period between the two World Wars, as contrasted to present social historians, differences are accentuated just as much as similarities.

To sum it up, Hungarian social historians regard themselves as a group of “Western”, intellectual, reformative, (forever) oppositionists, and in order to get this idea accepted by the world, they are inclined and forced to adopt everything what is intellectually engaging, reformative or oppositional, even if, regarding the content, it is incompatible with the related science studied by the recipients.